

9. Lektion. Besættelsestid og økonomisk genopbygning 1940-1950.

(Pensum: Sv. Aage Hansen, *Økonomisk vækst i Danmark II*, pp. 101-124, samt pp. 129-134)

Stikord: Pengerigelighedslovene, boligmangel, deregulering, bilateral udenrigshandel, IMF, \$-knaphed, Marshall-programmet, OEEC, EPU)

Besættelsestidens økonomi

Bemærk *paralleller mellem den økonomiske situation under Første verdenskrig og under Besættelsen 1940-45.*

I begge tilfælde *faldt tilgangen af varer*, da krigen indskrænkede den internationale handel. Dansk økonomi var/er lille og åben. Allerede fra anden halvdel af 1800-tallet (jf. noter til 1. og 4. lektion) havde den været stærkt integreret i den internationale økonomi. Derfor betød indskrænkningen af handelen under krigen et tab. Under Besættelsen var Danmark tvunget til næsten udelukkende at handle med Tyskland. Vare mangelen (og den tyske efterspørgsel efter danske varer) skabte et opadgående pres på priserne. I begge tilfælde, men endnu stærkere 1940-45, blev følgerne for befolkningen bekæmpet gennem *prisregulering, rationering og produktionsregulering.*

I begge tilfælde blev *likviditeten i samfundet forøget betydeligt.* Under Besættelsen skete det ved at besættelsesmagten lod trykke penge i Nationalbanken til at betale for besættelsestropperne her i landet (værnemagtskontoen) og for eksport til Tyskland (clearingkontoen).

Modsat situationen under Første verdenskrig, som da også var mindre alvorlig, søgte regeringen og Nationalbanken *nu aktivt at bekæmpe pengerigeligheden gennem salg af papirer* på det åbne marked. Bemærk som et *nyt træk*, at *staten også søgte at opsuge ledige penge gennem et overskud på sit budget.*

Man kan opgøre *det økonomiske tab* under krigen enten som fald forbruget eller som fald plus mistet vækst. Bemærk opgørelsen over *boligmangelen* som følge af krigen. Som det er på vist af Ellen Andersen og Anders Ølgård (se f.eks Ellen Andersens artikel i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1994), så var årsagen til at tusinder af unge familier manglede bolig efter krigen imidlertid mere præcist, at *allokeringen på boligmarkedet var gået i stå.* Huslejestoppet fra 1939 betød at realprisen på bolig, dvs. huslejen divideret med et indeks for den almindelige prisudvikling, var faldet stærkt. Problematikken er stadig aktuel for en del af landets lejeboliger. Umiddelbart efter krigen, ved byggestøtteleven i 1946, iværksatte man en statslånefinansiering af boligbyggeriet med det formål at bygge sig ud af bolig mangelen. Finansieringsstøtten til byggeriet antog i løbet af 1950'erne et betydeligt omfang, jf. tabel XVI p. 136. Det problematiske herved er diskuteret i kap. XVI.

Pengerigelighedslovene efter Besættelsen

Overskudslividiteten var stadig tilstede. Man havde ikke glemt de problemer som pengerigeligheden havde skabt efter 1918. Man *frygtede høj inflation* når priserne engang blev givet fri. Der blev foretaget en *pengeombytning* for at inddrage sorte penge. En *formuestigningsafgift* (jf. at der fortsat førtes en overbudgetteringspolitik) skulle inddrage en del af de hvide penge, der var tjent på besættelsen. Da pengerigeligheden ansås for overstået som problem omkring 1949, jf. tabel XV.1, skyldtes det imidlertid mest *væksten i transaktionsefterspørgselen* efter penge.

Langsom indenlandsk deregulering af økonomien, finanspolitik et nyt makroøkonomisk instrument

Der gik forholdsvis *lang tid inden alle restriktioner i økonomien blev fjernet*. De forskellige former for regulering, ikke mindst af udenrigshandelen, havde nu varet meget længere end efter Første verdenskrig. Erhvervslivet havde nu også haft mange år til at vænne sig til reguleringsregimet. Valutacentralen (se note til Lektion 7-8), der stammede fra 1932 blev i 1940 omdøbt til Vareforsyningsdirektoratet og blev først nedlagt 1960. De sidste varerationeringer forsvandt først i 1950.

Samfundsøkonomisk planlægning, der her introduceres, betyder nærmest en form for prognoser som et bedre beslutningsgrundlag i den økonomiske politik.

De store politiske partier så optimistisk på mulighederne for at føre *finanspolitik i moderne forstand*, noget man ikke havde prøvet tidligere. Socialdemokratiet havde samtidig den opfattelse at renten ikke kunne bruges som allokeringmekanisme. I stedet skulle man kombinere lav rente med kreditrationering.

Handelskonflikter med England og en illustration af problemet med \$-knaphed.

Efter krigen genetableredes handelen med England, det vil bl.a. sige, at den danske landbrugseksport blev genoptaget. Det fører til to konflikter.

Den første gjaldt *valutakursen* hvor landbruget og englænderne havde ønsket en tilbagevenden til kursen fra 1933, dvs. en depreciering af kronen i forhold til 1942-kursen. [I 1942 var kronen blevet opskrevet (revalueret) i forhold til Reichsmark (og dermed også alle andre valutaer, hvilket på daværende tidspunkt ingen praktisk betydning havde) som et af midlerne til at dæmpe inflationspresset.] Landbrugets interesse i en lav kronekurs var flere kroner pr. indtjent £. Englændernes interesse var at det så blev lettere at holde prisen i £ nede. Man forblev dog på 1942-

kursen, da man i 1946 skulle anmelde en kurs til den nyligt dannede Internationale Valutafond (IMF).

Den anden konflikt drejede sig direkte om *landbrugspriserne i £*, der blev sat kraftigt ned. Bemærk dog den store økonomiske fremgang som landbruget havde haft under Besættelsen! Samtidig drejede striden sig om engelske modleverancer i form af nødvendige importvarer. Dette er karakteristisk for en periode hvor *valutaerne efter krigen endnu ikke var konvertible*, det vil sige de kunne ikke frit omveksles med hinanden. Verdenshandelen var derfor spundet ind i et net af *bilaterale aftaler*. Og hvis England f.eks. ikke leverede tilstrækkeligt med stål til Danmark, kunne vi ikke uden videre regne med, at de £, som vi tjente ved eksporten til England, kunne omveksles til \$, så varen kunne købes i USA.

Det var i det hele taget et af hovedproblemerne under genopbygningsperioden i Europa. Det mest leveringsdygtige marked for såvidt angår maskiner, udstyr og råvarer var USA, men de europæiske lande kunne endnu langt fra eksportere nok til USA til at dække deres *\$-behov*. De internationale kapitalmarkeder fungerede heller ikke. Det var baggrunden for at de europæiske valutaer i de første efterkrigsår blev holdt kunstigt højt overfor \$, det vil sige de var overvurderede. Det gjorde import fra USA billigere. Eksporten til USA var så lille at skaden ansås for mindre. I 1949 kom imidlertid den store justering, hvor England gik i spidsen med en 30 pct.s devaluering af £ overfor \$ og hvor Danmark og mange andre lande fulgte efter. For Danmarks vedkommende betød devalueringen en voldsom forringelse af vores bytteforhold, se figur XVI p.128, idet vi nu måtte betale flere danske kroner for hver \$ til import. Kunne man da ikke have ladet være med at nedskrive helt så meget som England? Svaret er igen hensynet til landbruget: ved uændret kurs overfor £ fik man det samme beløb i kroner for hver indtjent £ som hidtil.

Genetablering af internationalt samarbejde: Marshallprogrammet, OEEC, EPU

Der var i flere europæiske lande en risiko for at langsom genopbygning og fortsat lav levestandard ville slå ud i social og politisk uro og i sympati for kommunismen. Dette, samt en almindelig humanitær indstilling, fik i 1947 USA til at iværksætte et genrejsningsprogram for Vesteuropa. De vigtigste elementer var et *gaveprogram hvor de europæiske lande fik tilført \$ til en import fra USA*, som ellers ikke havde været mulig. For Danmarks vedkommende var marshallhjælpen 1948-53 i visse år stor nok til at dække underskuddet på vare- og tjenestebalancen.

Hjælpen ydedes gennem en organisation af modtagerlandene OEEC, (nu OECD og idag omfattende en langt større kreds af lande i og udenfor Europa). Et *vilkår* for modtagelsen var at

modtagerlandene frigav deres indbyrdes samhandel og altså dermed *genskabte den europæiske arbejdsdeling* for at udnytte Europas egne ressourcer optimalt.

Et væsentlig element i frigørelsen af handelen var afvikling af de bilaterale handelsaftaler imellem landene. *Den Europæiske Betalingsunion (EPU)* virkede i årene 1950-58 som et system for multilateral clearing mellem medlemslandene. I stedet for gæld eller tilgodehavender overfor hver enkelt samhandelspartner, havde man nu gæld eller tilgodehavende overfor unionen. Den betød altså at man kunne trække på de andre landes valutaer. Især i starten indeholdt EPU også et betydeligt element af international kredit baseret på en grundfond i guld og \$ indbetalt af USA. I 1958 erklæredes medlemslandenes valutaer endelig for at være konvertible, senere samme år blev de europæiske valutaer også konvertible overfor \$.

Det er på denne baggrund man somme tider sætter 1958 som det år, hvor det såkaldte *Bretton Woodssystem* blev implementeret. Dette valutakursregime med faste men justerbare kurser var blevet aftalt mellem USA og Vesteuropa i 1944. Som allerede nævnt blev kurserne fastsat i 1946 og justeret i 1949. Først fra 1958 hvor valutaerne kunne omveksles med hinanden kan man sige at systemet fungerede fuldt ud.

I de samme år gennemførtes også indenfor *OEECs* rammer *en gradvis fjernelse af medlemslandenes kvantitative importreguleringer*, den såkaldte procentliberalisering. Fra starten forpligtede man sig således til at frigive 50 pct. af importen fra de andre medlemslande og procenten blev forhøjet i de følgende år. Bemærk at der i dette tilfælde netop drejer sig om de kvantitative reguleringer, dvs. forskellige begrænsninger i mulighederne for at indføre varer sådan som de i f.eks. Danmark havde ligget i Valutacentralens regi. Det drejer sig *ikke om told!* Man kan sige at det er begyndelsen til en liberalisering og et opgør med arven, ikke bare fra verdenskrigen men også helt tilbage fra tredvernes protektionisme. Men toldnedsættelserne følger først med organisationer som EF og EFTA.

Selvom dansk industri længe havde levet en noget beskyttet tilværelse i ly først af Valutacentralen og senere af den manglende konkurrence under Besættelsen, klarede den sig dog af forskellige grunde ganske godt gennem liberaliseringen.